

Kazak Türkçesi Ağızlarında Bulunan Köktürk Harfli Yazıtlara Ait Kelimeler*

Words of Gokturk Inscriptions Existing in the Dialects of Kazakh Language

Janarbyek Asım Khan

Doktora Öğrencisi, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü

Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Türk Dili Bilim Dalı, Ankara / Türkiye

✉ asımhanjanarbek@gmail.com

id 0000-0002-3769-7206

Atıf

Citation

Asım Khan, Janarbyek (2021). Kazak Türkçesi Ağızlarında Bulunan Köktürk Harfli Yazıtlara Ait Kelimeler. *Dil Araştırmaları*, 28: 161-172.

Başvuru

Submitted

26.03.2021

Revizyon

Revised

26.04.2021

Kabul

Accepted

27.04.2021

Çevrimiçi Yayın

Published Online

31.05.2021

Öz

Günümüzde yaşayan Türk lehçelerinin yazılı ilk kaynağı Köktürk harfli yazıtlardır. Bundan dolayı bu yazıtların dil özelliklerin izleri bütün Türk lehçelerinde bulunabilmektedir. Köktürk harfli yazıtlarda kullanılmış olan bazı kelimeler, Kazak Türkçesi ağızlarında da yaşamaktadır. Adı geçen yazıtlarda bulunan bu kelimelerin bazıları Kazak Türkçesinin edebî dilinde değişikliğe uğramışken, ağızlarında korunmuştur. Çünkü bilindiği gibi ağızlar arkaik unsurları koruma özelliğine sahiptir. Örneğin, Yenisey ve Suci yazıtlarında agıl şeklinde olup “ağıl” anlamına gelen kelime, edebî dilde awıl şeklinde olup “köy” anlamını almışken, Kazak Türkçesinin Türkmenistan’daki Krasnovodsk, Nebidag, Taşawız, Aşhabad ağızlarında Eski Türkçede olduğu gibi agıl şeklinde, “ağıl” anlamını korumuştur. Söz konusu agıl kelimesi Türkiye Türkçesi edebî dilinde ve Kırgız Türkçesinin ağızlarında da hiç değişikliğe uğramadan aynı “ağıl” anlamında kullanılmaktadır. Bu çalışmada Kazak Türkçesinin ağızlarında bulunan ve Orhun, Yenisey yazıtlarında ve Irk Bitig’te rastlanan (adaş Y 26, 10; agıl Y 47, 54; bulna- KÇ 22; bulun KÇ 5; könek IB 57 gibi) kelimeler üzerinde durulacaktır. Çalışmamızın amacı, bugün canlılığını koruyan Kazak Türkçesi ağızları ile Köktürk harfli yazıtlardaki sözcüklerinin ortak unsurlarını ortaya koymaktır. Böylece Türk dilinin ilk yazılı kaynaklarındaki kelimelerle Kazak Türkçesi ağızlarının yaşayan sözcükleri karşılaştırılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Kazak Türkçesi Ağızları, Köktürk Harfli Yazıtlar, Eski Türkçe

* Bu makale, Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi SBE Türkoloji Anabilim Dalı Tezli Yüksek Lisans Programı kapsamında hazırlanan “Kazak Türkçesinde Ses ve Anlam Değişikliğine Uğrayan Köktürk Yazıtlarına Ait Kelimeler” adlı tezden üretilmiş, 16-17 Mayıs 2015 1. Uluslararası Öğrenciler Sosyal Bilimler Kongresi’nde sunulan “Köktürk Harfli Yazıtlar ile Kazak Türkçesi Ağızlarında Bulunan Ortak Kelimeler” başlıklı bildirisinin gözden geçirilerek genişletilmiş biçimidir.

ABSTRACT

The first written source of Turkic languages is the inscriptions written with Runic letters. Therefore, traces of the linguistic features of these inscriptions can be found in all Turkic languages.

Some words used in the inscriptions written with Runic letters also exist in Kazakh language's dialects. While some of these words written in the mentioned inscriptions have undergone a change in the literary language of Kazakh, but are preserved in its dialects because, as it is known, dialects have the feature of protecting archaic elements. For example, while the word written as *agil* in the inscriptions of Yenisey and Suci means "barn" but it is written as *awil* in the literary language and it means "village", it preserves its state as *agil* and the meaning as "barn" in Krasnovodsk, Nebidag, Taşawız, and Aşhabad dialects of Kazakh language in Turkmenistan. The word *agil* is used in the meaning of "barn" both in Turkish literary language and in the dialects of Kyrgyz language without having any change or modification.

In this study, the words common for Kazakh language's dialects and in Orkhon, Yenisey inscriptions and Irk Bitig (such as *adaş* Y 26, 10; *agil* Y 47, 54; *bulna*- KÇ 22; *bulun* KÇ 5; *könek* IB 57) shall be examined. The aim of our study is to reveal the common elements of the vocabulary of the Kazakh dialects and of the inscriptions written with Runic letters. In this way, the words used in the first written sources of the Turkish language shall be compared with the words still existing in Kazakh language's dialects.

Keywords: Dialects of Kazakh language, Inscriptions with Gokturk letters, Old Turkic

Giriş

En eski yazılı metinlerimiz olan Köktürk harfli yazıtlardan günümüz Türk lehçe ve şivelerine kadar aradan yüzyıllar geçmesine rağmen Köktürk harfli yazıtlarda geçen kelimelerin büyük bir kısmı çağdaş Türk lehçelerinde korunmuş veya bazı ses ve anlam değişikliklerine uğrayarak günümüze ulaşmıştır. Bu kelimelerin çoğu, bazı ses ve anlam değişimleriyle Kazak Türkçesinin ağızlarında da yaşamaktadır. Bu değişiklikleri ortaya çıkarmak, Kazak Türkçesinin tarihî gramerini yazmada Kazak Türkçesinin ses bilgisindeki ve anlam bilimindeki bazı konuları açıklamada çok önemlidir.

Çalışmamızda, Eski Türkçedeki kelimelerin tespiti ve örnek cümleleri için Tekin (2013; 2014), Aydın (2017), Şirin User (2010) ve Useev (2011) eserleri esas alınmıştır. Kazak Türkçesi ağızlarındaki kelimelerin tespiti ve örnek cümleleri için de *Qazaq Tiliniñ Aymaqtıq Sözdigi* adlı sözlük kullanılmıştır.

1. *adək* "ayak" (Tekin 2014: 36)

Eski Türkçedeki *adək* kelimesi, d>z>y ses gelişimi sonucu bugün; Türkmen, Kazan Tatar, Kazak, Karakalpak, Nogay, Kırgız, Altay ve Teleüt Türkçesinde *ayak*; Şor, Sagay ve Sarı Uygur Türkçesinde *azak*; Soyot Türkçesinde *adək*, Halaç Türkçesinde

hadāq; Yakut Türkçesinde *atax*; Çuvaş Türkçesinde *ura* biçiminde geçer (Eren 1999: 26).

Söz konusu kelime Kazak Türkçesinin Karakalpakistan ağzında *adaq arba* şeklinde birleşik yapıda ve “yürüteç” anlamında kullanılmaktadır (QTAS, 19). Kelime, Özbek Türkçesi ağızlarında da *adaq arvā* biçiminde olup aynı anlamda geçmektedir (Sevortyan 1974: 88).

ET: *Türk bodun adak kamşatdı*. “Türk halkı(nın) ayağı sendeledi.” (KT K 6-7) (Tekin 2014: 36)

KTA: *Adaq arba - jas balanı jürütüw üşin jasalğan ayaq arba*. “Yürüteç, yeni yürümeye başlayan çocukların çabuk yürümelerini sağlayan araç.” (QTAS, 19)

2. *adaş* “arkadaş, dost” (Useev 2011: 65)

Clauson, kelimeyi *āt*’tan getirir ve “arkadaş” anlamının erken dönemde yaygın olarak kullanıldığını vurgular. Ayrıca *āt*’ın muhtemelen “boy adı” anlamına geldiğini, dolayısıyla *adaş*’ın “aynı boya mensup (insanlar)” anlamında kullanıldığını düşünür (Clauson 1972: 72). Erdal, Doerfer’in kelimeyi “adları bir” anlamındaki *āt+daş*’tan getirdiğini belirtir ve bu görüşü benimser (Erdal 1991: 119). Tekin ise *adaş* kelimesinin “adları bir” anlamının olmadığını dile getirir. Ayrıca Eski Türkçe döneminden önce *t>d* değişmesinin görülmediğini, Orta Türkçe metinlerinde ve günümüz Türk lehçelerinden Kırgız Türkçesindeki *ayaş* biçiminin **ātdaş*’dan gelişmediğini savunur (Tekin 2013: 360).

Eski Türkçedeki *adaş* kelimesi Çin Kazaklarının ağzında hiçbir değişikliğe uğramadan aynı şekilde korunmuşken, Moğolistan Kazaklarının ağzında ise “adaş, adları bir” anlamında kullanılmaktadır (QTAS, 20). Kelime, Türkiye Türkçesi ağızlarında da *adaş* şeklinde ve aynı “dost, arkadaş” anlamında varlığını sürdürmektedir (DS I, 64).

ET: *(Alt)mış er adasıyız, ilig er edgü eşiniz, öz ijin-içiniz...* “Altmış cesur dostunuz, elli cesur iyi yaşıtınız, kendi büyük ve küçük kardeşleriniz...” (Y 26, 10) (Useev 2011: 65)

KTA: *Adası* “dost, arkadaş, yoldaş” (QTAS, 20)

3. *agıl* “ağıl” (Useev 2011: 91)

Eren, kelimenin kökünün tam olarak bilinmediğini, fakat bilimsel yayınlarda sıkça Türkçe *ağ* köküne dayandırıldığını vurgular. Ayrıca, kelimenin *ağıl* biçiminin Moğalca *ayıl*’den geldiği yolundaki görüşleri de reddeder (Eren 1999: 3).

Eski Türkçeden başlayarak birçok lehçede kullanılan *agıl* “ağıl” kelimesi bugün, Türkiye Türkçesinde *ağıl*, Türkmen Türkçesinde *a:ğıl*, Özbek Türkçesinde *âğıl*, Kazan Tatar Türkçesinde *avıl*, Kırgız Türkçesinde *agıl*, Hakas ve Tuva Türkçesinde *a:l*, Yakut Türkçesinde *ial*, Çuvaş Türkçesinde de *yal* biçiminde varlığını sürdürmektedir (Clauson 1972: 83; Eren 1999: 3).

Söz konusu kelime, Kazak Türkçesinin Türkmenistan'daki Krasnovodsk, Nebidag, Taşavız, Aşhabad ve Özbekistan ağızlarında *agıl* “ağıl” biçimini korumuşken (QTAS, 18), edebî dilde *awıl* biçiminde ve “köy” anlamında kullanılmaktadır (QTTS, 73).

ET: *Agulum on, yulkım sansız erti, inim yiti, urım üç, kızım üç erti*. “Agılım on, atım sayısız idi, erkek kardeşim üç, oğlum üç, kızım üç idi” (Y 47, 5-6) (Useev 2011: 91)

KTA: *Keşte jandıqtardı ağılğa qamawdı umutpañ*. “Akşam hayvanları ahıra kapatmayı unutmayın.” (QTAS, 18)

4. *altmış* “*altmış*” (Useev 2011: 110)

Kelimenin kökeni hakkında fikir birliğine varılmasa da Eren, Sibiryaya diyalektlerinde ve Sarı Uygurcada *altmış* yerine *altı on* biçiminin kullanıldığını örneklerle göstererek *altı* sayı kelimesine eklenen *-miş*'in bir ek olmadığını, ancak *altı* ve *miş* sözlerinin birleşmesiyle *seksen* (<*sekiz on*) ve *doksan* (<*dokuz on*) sayı adlarında kullanılan *on* gibi “10” sayısını bildiren bir kelime oluşunu dile getirir (Eren 1999: 11).

Eski Türkçe döneminden itibaren kullanılmaya başlayan *altmış*'ın yanı sıra Kıpçak Türkçesinde *altmış*, *atmış* biçiminde kullanımları mevcuttur (KTS, 8, 16). Kelime bugün; Kazak, Nogay ve Karakalpak Türkçesinde *alpıs* biçiminde kullanılmaktadır. *Altmış* biçimi Türkiye Türkçesi başta olmak üzere Azerbaycan, Türkmen, Gagavuz, Kırım Tatar, Kumuk, Karaçay-Malkar, Kazan Tatar ve Başkurt Türkçesinde korunmaktadır (Sevortyan 1974: 141). Kırgız Türkçesinde *altmış*, Özbek Türkçesinde *ältmiş*, Yeni Uygur Türkçesinde *a(l)tmış*, Çuvaş Türkçesinde *utmal* şeklinde geçmektedir (Sevortyan 1974: 141).

Altmış biçimi Kazak Türkçesinde Almatı'nın Jambıl bölgesi ve Karakalpakistan ağızlarında hiç değişikliğe uğramadan aynı şekilde kullanılmaktadır (QTAS, 57).

ET: *Esiz elime, kunçuyıma, oğlanıma, bodunıma, esizime, altmış yaşımnda adırılıtm*. “Ne yazık, devletimden, prensesimden, oğullarımdan, halkımdan, zavallılarımdan altmış yaşımnda ayrıldım.” (Y 1, 1) (Useev 2011: 110)

KTA: *Jüz altmış somğa bir etik aldım*. “Yüz altmış soma bir çizme aldım.” (QTAS, 57)

5. *bulna*- “*yakalamak, tutsak etmek*” (User 2010: 381)

Kül İç Çor yazıtında geçen *bulnad-* veya *bulna-* “yakalamak, tutsak etmek” fiilini Kotwicz-Samoyloviç, Orkun, Malov *bu...*, Tekin *bu[ln]ad[ı]*, Clauson-Tryjarski *bulnadı*, Hayashi-Ōsawa *bulunad[ıp]*, Berta *bulnadıp*, Hatice Şirin User *bulnad[ıp]*, Ölmez *bulnad[ı]* şeklinde okumuşlardır (Aydın 2014: 35). Kelimenin Dîvânü Lugâti't-Türk'te *bulna-* “tutsak etmek, esir almak” (Ercilasun-Akkoyunlu 2014: 602), Kutadgu Bilig'de *bulna-* “esir etmek, tutsak etmek” (Arat 1979: 116) ve Nehcü'l-Ferâdis'te *bulun bol-*, *bulun kal-* (Ata 2014: 88) şekilleri tespit edilmiştir. Günümüz Türk lehçelerinde fiilin kullanımına rastlanmamaktadır.

Bulna- biçimi, Çin Kazaklarının ağzında hiç değişikliğe uğramadan aynı şekilde korunmuştur (QTAS, 159).

ET: *Oğlın kişisin bulnad[ıp]...* “Çocuklarını, karısını tutsak edip...” (KÇ 22) (User 2010: 381; Aydın 2017: 138)

KTA: *Bulna-* “yakalamak, tutsak etmek, tutuklamak” (QTAS, 159)

6. *bulun* “esir, tutsak” (User 2010: 298)

Yine Kül İç Çor yazıtında geçen *bulun* kelimesini Kotwicz-Samoyloviç, Orkun, Malov ve Aydarov *bolun*, Clauson, Tekin ve Şirin User *bulun*; Karcavbay *bulan* şeklinde okumuşlardır (User 2010: 103; Aydın 2014: 35). Kelime, Dîvânu Lugâti’t-Türk (Ercilasun ve Akkoyunlu 2014: 602), Kutadgu Bilig (Arat 1979: 116) ve Nehcü’l-Ferâdis’te *bulun* “tutsak,esir” (Ata 2014: 88) biçiminde geçmektedir. Ancak kelimenin günümüz Türk lehçelerinde kullanımına rastlanmamaktadır.

Söz konusu kelime, Çin Kazaklarının ağzında *bulın* şeklinde olup aynı anlamda korunmuştur (QTAS, 160). Eski Türkçedeki dar-yuvarlak /u/ ünlüsünün Kazak Türkçesinde kelime ortasında ve sonunda düzleşerek /ı/ ya dönüşme olayını art damak ünlülerden (a, ı, o, u) sonra gelen /u/ ünlüsünden izleyebiliriz. Bu değişme çoğunlukla ilk heceden sonraki hecelerde düzenli olarak görülmektedir (Tomanov 1981: 13; Asımhan 2014: 14).

ET: *Sarıç çulugan yağıttukda [kül iç] çor [oplayu tegi]p sançıp ölürip oğlın kişisin bulun kul[ıp ...]* “Sarıç Çulug ile savaştığı sırada Kül İç Çor ileri atılarak saldırıp, mızraklayıp, çocuklarını (ve) karısını tutsak edip...” (KÇ 5) (User 2010: 298; Aydın 2017: 134)

KTA: *Bulun* “esir, tutsak” (QTAS, 160)

7. *bunça* “bunca, bu kadar” (Tekin 2014: 135)

Eski Türkçedeki *bu* işaret zamirinin eşitlik hâli çekimi olan *bunça* “bunca, bu kadar” kelimesi Kazak Türkçesinin Kökşetaw’ın Qızıltuw ağzında *bunşa* şeklinde olup aynı anlamı taşımaktadır (QTAS, 160). Edebî dilde ise *munşa* “bunca, bu kadar” biçiminde varlığını sürdürmektedir (QTTS, 602).

Eski Türkçede bulunan /ç/ sesi birçok lehçede korunurken Kazak Türkçesi başta olmak üzere Karakalpak, Nogay Türkçesinde vb. /ş/ sesine döner (Serebrennikov ve Gadjeva 2011: 67). Yaygın olarak kullanılan /ç/ sesi ise Kazak Türkçesinde çok az sayıda alıntı kelimelerde ve Mañğıstaw, güneydoğu ağzlarında görülmektedir (Qaliyev ve Sarıbayev 1991: 21).

ET: *Bunça bitig bitigme kül tigin atısı yollug tigin bitidim.* “Bunca yazıyı yazan: Kül Tigin’in yeğeni Yollug Tigin, (ben), yazdım.” (KT GD) (Tekin 2014: 40-41)

KTA: *bunşa qoy qaydan keldi?* “Bu kadar koyun nereden geldi?” (QTAS, 160)

8. *kamiş* “*kamiş*” (Tekin 2013: 54)

Räsänen, kelimeyi Gabain’ın (1988: 277) *Eski Türkçenin Grameri* çalışmasında “fırlatmak, savurmak” anlamında geçen *kam-* fiiline bağlar (Räsänen 1969: 230). *Etimologiçeskiy Slovar Tyurkskih Yazıkov* adlı çalışmada ise *kamçı*, *kamiçı* “kamçı” kelimelerinin de kökü sayılan farazi **kam-*, **kami-* “örmek” fiilinden geldiği belirtilmiştir (ESTY, 1997: 250).

Eski Uygur Türkçesi döneminden başlayarak kullanımına rastladığımız *kamiş* kelimesi bugün, Nogay ve Karakalpak Türkçesinde *qamis* biçimini almıştır. *Kamiş* biçimi, Türkiye Türkçesi başta olmak üzere Azerbaycan, Türkmen, Gagavuz, Kırgız, Tatar ve Başkurt Türkçesinde korunmaktadır. Karaçay-Malkar Türkçesinde *kamiş*, Hakas Türkçesinde *hamis*, Yakut Türkçesinde *homus*, Özbek Türkçesinde *qamiş*, Yeni Uygur Türkçesinde *komuş*, Çuvaş Türkçesinde *xämäs* şeklinde geçmektedir (ESTY, 1997: 149).

Söz konusu kelime, Kazak Türkçesinde Guvrev’in Mañğıstaw bölgesinde hiç değişikliğe uğramadan aynı *kamiş* şeklinde korunmuşken (QTAS, 382), edebî dilde *qamis* biçiminde geçmektedir (QTTS, 469).

ET: ***Kamiş*** *ara kalmış. Teñri unamaduk. Abınçu katun bolzun tir.* “(Bir köle kız) kamişlar arasında (yalnız) kalmış. Tanrı (bunu) doğru bulmamış. (Bu köle kız) Hatun olsun!, der.” (IB 38) (Tekin 2013: 30)

KTA: *Qalıñ qamıştı köldiñ jağasında qos tigip otır eken.* “Kalın kamişlı gölün kıyısında çadırda oturuyormuş.” (QTAS, 382)

9. *kapıg* “*kapı*” (Tekin 2014: 147)

Clauson, *kapıg* kelimesini **kap-* “örtmek” fiiline *-ıg* fiilden isim yapım ekinin eklenmesiyle türediğini dile getirmiştir (Clauson 1972: 583). Eski Türkçedeki *kapıg* kelimesi bugün, Türkiye Türkçesi başta olmak üzere Nogay ve Karakalpak Türkçesinde *kapı*, Türkmen Türkçesinde *gapı* biçiminde geçer (Eren 1999: 208).

Söz konusu kelime, Kazak Türkçesinin Türkmenistan’ın Taşawız, Köneürgeniş, Tedjen ağızları ve Kızılorda, Aral ağızlarında *qapı* biçiminde olup aynı anlamı taşımaktadır (QTAS, 386). Eski Türkçedeki birden çok heceli kelimelerin sonundaki /g/ sesleri Kazak Türkçesinde düşer (Tomanov 1992: 69). Kazak Türkçesi edebî dilinde *kapı* yerine *esik* kelimesi kullanılmaktadır (QTTS, 238).

ET: *Kurıgaru yinçü ög[üz] keçe temir kapıgka tegi süledim.* “Batıda İnci (Sır Derya) ırmağı(nı) geçerek Demir Kapı’ya kadar ordu sevk ettim” (KT G 3-4) (Tekin 2014: 20-21)

KTA: *Qapını aşıp qoyşı, üyge samal kirsin.* “Kapıyı aç ki, eve rüzgar girsin” (QTAS, 386)

10. *keçig* “geçit” (User, 2010: 525)

Clauson, *keçig* için “geçit, nehrin sığ yeri” karşılığını vermiş ve kelimenin *keç-* kökünden geldiğini belirtmiştir (Clauson 1972: 696).

Köktürkçedeki *keçig* kelimesi Eski Uygurcada *keçik/keçüg/keçük* biçimlerinde geçmektedir (Caferoğlu 2015: 103). *Keçig* “geçit” biçimi Karahanlı Türkçesinde korunmakla birlikte *keçiş* “nehir ve vadideki geçiş yeri” biçiminde de geçtiği tespit edilmiştir (Ercilasun-Akkoyunlu 2014: 698; Arat 1979: 233). Kelime bugün; Kırgız Türkçesinde *keçüü* (KTS, 701), Özbek Türkçesinde *keçik* (ÖDİL I, 383), Tıva Türkçesinde *kejiğ* (Arıkoğlu ve Kuular 2003: 66), Tatar Türkçesinde *kiçü*, Başkurt Türkçesinde *kiesü*, Altay Türkçesinde *keçü*, Hakas Türkçesinde *kiçig* biçiminde olup “geçit, nehrin geçiş yeri” anlamlarında kullanılmaktadır (Murzayev 1984: 272; Molčanova 1979: 62).

keçig kelimesi, Doğu Kazakistan’ın Bolşenarım, Qızılorda’nın Aral ve Tawlı Qoşağaş ağızlarında *keşüw* şeklinde olup aynı anlamı taşımaktadır (QTAS, 326). *Keçig*’in sonundaki fiilden isim yapma eki olan /-ig/ eki Kazak Türkçesinde düzensiz olarak /üw/ye dönüşür (Tomanov 1992: 57). Kelime ortasında yine ç>ş değişmesi söz konusudur.

ET: *Ertiş ögüzüg keçigsizin keçdimiz* “İrtiş Irmağı’nın geçilmeyecek yerlerini geçtik” (T K 11) (User 2010: 225; Aydın 2017: 113)

KTA: *Mına Şüydiñ keşüwi qayda?* “Bu Şüy’ün geçidi nerede?” (QTAS, 326)

11. *kışlag* “kışlık konut” (Tekin 2013: 55)

Clauson, kelimenin *kışla-* “kışı geçirmek” fiilinden getirir (Clauson 1972: 672). Murzayev, sözcüğe “kışlık, kışın barınılan yer, köy” karşılığını vermiş ve Ukrayince *kişlo* “konut; yuva”, Rumence *kışle* “kışlık”, Bulgarcanın ağızlarında *krışla/kışla* “bahçedeki tarla; dağlı sonbahar otlığı; ahır” kelimelerinin Türkçeden alıntı olduğunu söyler (Murzayev 1984: 276). Kelimenin bugün, Azerbaycan Türkçesinde *gışlak* “kışlık; kışlık otlak”, Başkurt Türkçesinde *kışlak /kışlau* “kışlık; köy”, Karakalpak Türkçesinde *qışlaq* “köy”, Tatar Türkçesinde *kışlak* “köy”, Türkmen Türkçesinde *gışlag* “kışlık”, Hakas Türkçesinde *hıstag* “kışlık”, Yakut Türkçesinde *kıstık* “kışlık” biçimlerinde geçer (Molčanova 1979: 76-77).

Eski Türkçedeki “kışlık konut” anlamındaki *kışlag* kelimesi Doğu Kazakistan’ın Ulan ağzında *qışlaq* şeklindedir ve aynı anlamı taşımaktadır (QTAS, 462). Kazak Türkçesi edebi dilinde ise *qıstaw*, *qıstaq* “kışlak” biçiminde geçmektedir (QTTS, 565).

ET: *Ügrinje kutlug adgır men. Yagak ıgaç yaylagım, kuşlug ıgaç kışlagım.* “Sürüsü ile mutlu bir aygırım. Cevizlikler yazlığım, kuşlu ağaçlar kışlağım.” (IB 56) (Tekin 2013: 33)

KTA: *Quşarıma qosa aldı qolhozdı awıl qışlağım.* (QTAS, 462)

12. *könek* “kova” (Tekin 2013: 56)

Clauson, *könek* kelimesinin “küçük bir deri kova/nesne” anlamındaki *kö:n* isminin küçültme eki almış şekli olduğunu bildirmektedir (Clauson 1972: 731). Irk Bitig’te *könek* sözcüğünün *könek* biçimi de yer almaktadır. Tekin, sözcüğün *könek* biçimindeki geniz “n” sesinin yanlış yazılmış olabileceği görüşündedir (Tekin 2013: 46). Eski Türkçedeki *könek* kelimesinin bugünkü Türk lehçelerindeki dağılımı şu şekildedir: Başkurt Türkçesinde *künäk* “kova”, Nogay Türkçesinde *könek* “deriden yapılmış kap”, Hakas Türkçesinde *könek* “kova”, Kırgız Türkçesinde *könök* “deriden yapılmış kap”, Altay Türkçesinde *könök* “kova”, Özbek Türkçesinde *konak* “deriden yapılmış kımız saklamak için kullanılan büyük kap”, Tuva Türkçesinde *hönek* “çaydanlık” (ESTY, 1997: 104).

Eski Türkçedeki *könek* biçimi Kazak Türkçesinin Qıziltuw ve Ombı ağızlarında korunmuş olup “kıımız ekşitilen kap” anlamında kullanılmaktadır (QTAS, 338).

ET: *Kanıǵı ölmüş köneki tonmış. Kañı nelük ölgey ol. Beglig ol? Köneki nelük tonğay? Küneşke olurur ol.* “(Kızın) gözde sevgilisi ölmüş, kovası (da) donmuş. Gözde sevgilisi niçin ölsün? Beydir o. Kovası niçin donsun? Güneşte duruyor” (IB 57) (Tekin 2013: 25)

KTA: *Onday könekter qazir joq.* “Onun gibi kıızın ekşitildiği kaplar şimdilerde yok.” (QTAS, 338)

13. *küneş* “güneş, güneş ışığı” (Tekin 2013: 57)

Clauson, kelimenin *kün*’den geldiğini ve asıl anlamının “güneş ışığı” olduğunu dile getirmiş, *küneş* biçiminin Teleütçede “dağın güneş ışığı alan tarafı” anlamında korunduğunu belirtmiştir (Clauson 1972: 734).

Eski Uygur Türkçesi döneminden başlayarak kullanımına rastlanan *küneş* kelimesi Kıpçak (KTS, 168) ve Çağatay Türkçesinde (ÇTS, 683-84) aynı şekilde korunmakla birlikte *künes* biçiminde de geçer. Sevortyan, *günes*’teki /-es/ ekinin, *küneş*’teki /-eş/ ekinden daha eskicil olduğunu ve kelimenin “güneşli, sıcak yer” anlamında kullanıldığını belirtmiştir (Sevortyan 1980: 104). Ergin, Eski Türkçede az da olsa /s/ ve /ş/ seslerinin birbirlerinin yerine kullanıldığını belirtir (Ergin 2011: 30). İsayev de söz konusu nöbetleşme için *iş ~ is, kişi ~ kisi, yaş ~ yas, adaş ~ adas* örneklerini gösterir ve bu ses olayını bazı bilim adamlarının ş>s değişikliği olarak, bazılarının ise ağızlara ait özellik olarak gösterdiğini dile getirmektedir (İsayev 1996: 81). Kelime bugün; Kumuk, Azerbaycan ve Türkiye Türkçesinde *güneş* şeklinde “güneş” anlamında geçmektedir. Gagavuz Türkçesinde de *güneş* şeklinde “güneş ışığı” anlamında kullanılmaktadır (Sevortyan 1980: 103-104). Özbek, Uygur ve Kırgız Türkçesinde *kün* “güneş” biçiminde geçmektedir (Gülensoy 2007: 396).

Ayrıca *küneş/künes* biçiminin tarihi Türk lehçelerinde *kuyaş* “güneşin kavurucu sıcaklığı, güneş” biçimindeki kullanımına da rastlanmaktadır (Clauson 1972: 679). Kelime, bugün; bazı lehçelerde korunmuşken, bazı lehçelerde fonetik değişimlere uğrayarak *quyas, qiyas, qoyaş, kövel, xëvel* gibi biçimlerde görülmektedir. Vamberi, *kuyaş* “güneş” kelimesini *kün-/küny-* varyantlarının da bulunduğu *küy-* “yanmak” fiiline bağlamaktadır (ESTY 2000: 111).

Söz konusu kelime, Kıpçak ve Çağatay Türkçesinde olduğu gibi Kazak Türkçesinin Semey'in Abay ağzında *künes* biçiminde “dağın güneş gören yüzü, güney” anlamında kullanılmaktadır (QTAS, 354). Edebi dilde *kün* “güneş” biçiminde geçmektedir (QTTS, 429).

ET: *Kanıı ölmüş köneki toymış. Kaıı nelük ölgey ol. Beglig o? Köneki nelük toıgay? Küneşke olurur ol.* “(Kızın) gözde sevgilisi ölmüş, kovası (da) donmuş. Gözde sevgilisi niçin ölsün? Beydir o. Kovası niçin donsun? Güneşte duruyor.” (IB 57) (Tekin 2013: 25)

KTA: *Künes jaqta ülken aq üy tigilipti.* “Güney tarafta büyük beyaz çadır kurulmuş.” (QTAS, 354)

14. *muıluđ* “kederli” (Tekin 2013: 58)

Clauson, kelimeyi *muı/buı*'dan getirir ve bazı fonetik değişimlerle güneybatı dışındaki Türk lehçelerinin tümünde geçtiğini belirtir (Clauson 1972: 769).

muıluğ kelimesi Kazak Türkçesinde Almatı'nın Jambıl bölgesinde *muıluğ* şeklinde olup aynı anlamı taşımaktadır (QTAS, 507). Edebî dilde *muıdığ* biçiminde geçmektedir (QTTS, 602). Eski Türkçede kelime sonundaki +*lXg* isimden isim yapma ekinin son sesi olan /g/ sesi Kazak Türkçesinde bazı kelimelerde düşerken, bazılarında sedasızlaşarak /q/ sesine dönüşür (Tomanov 1981: 26).

ET: *Muıluğ ol; anığ yablak ol.* “(Bu fal) üzücüdür, çok kötüdür.” (IB 22) (Tekin 2013: 21)

KTA: *Ol bir muıluğ qoy, sonday kisige qor bolđan.* “O bir zavallıdır, bunun gibi insandan azap çeken.” (QTAS, 507)

15. *neçük* “nasıl” (Tekin 2013: 58)

Hacıeminoğlu, *neçük* “nasıl, niçin” edatını *ne-çe-ök*'ten getirmektedir (Hacıeminoğlu, 1992: 278). Clauson ise *ne* soru zamirine nadir görülen ve işlevi belirsiz olan *-çük* ekinin eklenmesiyle oluştuğunu söyler (Clauson 1972: 775-76).

Eski Uygur Türkçesi döneminden itibaren kullanılmaya başlayan bu edat, Karahanlı Türkçesinde *neçük* (Ercilasun ve Akkoyunlu 2014: 768), Harezim Türkçesinde *neçük*, *neçük*, *niçük* (HATS, 428, 432), Kıpçak Türkçesinde *neçük*, *neçik*, *neşük*, *niçük* (KTS, 199-201), Çağatay Türkçesinde *neçök*, *neçük*, *niçük* (ÇTS, 832, 843), Batı Türkçesinde *neçük* (Hacıeminoğlu 1992: 278) şeklinde olup “niçin, nasıl, ne şekilde” anlamlarında geçmektedir. Clauson, edatın bugün, Özbek ve Karayım Türkçelerinde kullanıldığını belirtmektedir (Clauson 1972: 776).

Söz konusu edat, Kazak Türkçesinin Volgograd ve Saratov ağzlarında *neşik* biçiminde olup aynı anlamda kullanılmaktadır (QTAS, 530). Eski Türkçedeki yuvarlak-düz /ü/ ünlüsünün Kazak Türkçesinde kelime ortasında ve sonunda düzleşerek /i/ye dönüşmesi olayını ön damak ünlülerinden (e, i, ö, ü) sonra gelen /ü/

ünlüsünden de izleyebiliriz (Asımhan 2014: 15). Kelime ortasında yine ç>ş değişmesi söz konusudur.

ET: *Kiyik oğlu men. Otsuz subuz kaltı uydın? Neçük yoryın? tir.* “Geyik yavrusuyum. Otsuz ve susuz nasıl yapabilirim? Nasıl hayatta kalırım? der.” (IB 45) (Tekin 2013: 24)

KTA: *Apatay siz bul romanğa neşik bağa beresiz?* “Anneciğim siz bu romanı nasıl değerlendirirsiniz?” (QTAS, 530)

16. *sür-* “sürmek, uzaklaştırmak” (Tekin 2014: 168)

Eski Türkçede “sürmek, uzaklaştırmak” anlamındaki *sür-* fiili Kazak Türkçesinin Jambıl ağzında hiç değişikliğe uğramadan “sürmek, uzaklaştırmak” anlamını korumakla birlikte “sıkıştırmak, kaydırmak” anlamında da kullanılmaktadır. Söz konusu kelime Rusya’nın Orınbor ağzında “kovmak, peşinden gitmek” anlamında kullanılmaktadır (QTAS, 622).

Ercilasun, BK G 8’de genellikle *.üktüm/.öktüm* şeklinde okunan, Tekin tarafından *söktüm* (2014: 66) biçiminde tamamlanan kelimenin *sürtüm* olduğunu düşünmektedir. *k*’den sonra *t* değil *d*’nin beklendiğini söyleyen Ercilasun, söz konusu kelimelerdeki *k* harfinin yanlış okunmuş olabileceğini dile getirmektedir (Ercilasun 2016: 640).

ET: *Süñüglüg kantan kelipen süre eltdi?* “Silahlı (düşman) nereden gelip (seni) bozguna uğrattı (ve) dağıttı?” (KT D 23) (Tekin 2014: 30-31)

KT: *Burın bul jerde qırgızdar bolğan, olardı äri sürip, bul jerdi bosatıp alğan.* “Daha önceleri burada Kırgızlar yaşıyordu, onları öteye sürerek burayı boşalttı.” (QTAS, 622).

Esenbaydın balaları Keldenniñ qolın sürip jetedi. “Esenbay’ın yiğitleri Kelden’in askerlerinin peşinden giderek yetişir.” (QTAS, 622)

Sonuç

Yaptığımız inceleme sonucunda Kazak Türkçesi ağızlarında yaşayan Köktürk harfli yazıtlarda izine rastlanan 16 kelime tespit edilmiştir. Bu kelimelerin hemen hemen hepsi anlam bakımından korunmuşken, bazılarının aşağıdaki gibi ses değişikliğine uğradığı görülmüştür:

Eski Türkçedeki yuvarlak /u/, /ü/ ünlüsü Kazak Türkçesinde kelime ortasında ve sonunda düzleşerek /u/, /i/ye dönüşür: *bulun>bulın, muñlug>muñlıq, neçük>neşik*

Eski Türkçedeki /ç/ sesi Kazak Türkçesinde /ş/ye dönüşür: *bunça>bunşa, keçig>keşiw, neçük>neşik*

Eski Türkçede kelime ortasında ve kelime sonunda bulunan /ş/ sesi Kazak Türkçesinde /s/ye dönüşür: *küneş>künes*

Eski Türkçedeki birden çok heceli kelimelerin sonundaki /g/ sesleri Kazak Türkçesinde düşer: *kapıg>kapı*

Söz konusu *keçig* kelimesinin sonundaki fiilden isim yapma eki olan /-ig/ eki Kazak Türkçesinde düzensiz olarak /üw/ biçimine dönüşür: *keçig>keşüw*

Eski Türkçede kelime sonundaki /g/ sesi Kazak Türkçesinde bazı kelimelerde düşerken, bazılarında sedasızlaşarak /q/ sesine dönüşür: *munlug>munlıq, kışlag>qışlaq*.

Kısaltmalar

BK: Bilge Kağan Yazıtı	KTA: Kazak Türkçesi Ağızları
ÇTS: Çagatay Türkçesi Sözlüğü	KTS: Kıpçak Türkçesi Sözlüğü
DS: Derleme Sözlüğü	KTS: Kırgız Tilinin Sözdüğü
ESTY: Etimoloğičeskiy Slovar Tyurkskih Yazıkov	ÖDİL: Uzbek Tilining İzohli Lugati
ET: Eski Türkçe	QTAS: Qazaq Tiliniñ Aymaqtıq Sözdigi (Kazak Türkçesinin Ağızlar Sözlüğü)
HATS: Harezmi Altınordu Türkçesi Sözlüğü	QTTS: Qazaq Tiliniñ Tüsindirme Sözdigi
IB: Irk Bitig	T: Tonyukuk Yazıtı
KÇ: Kül İç Çor Yazıtı	Y: Yenisey Yazıtları
KT: Köl Tegin Yazıtı	

Kaynakça

- ALYILMAZ, Cengiz (2005). *Orhun Yazıtlarının Bugünkü Durumu*. Ankara: Kurmay.
- ALYILMAZ, Cengiz (2007). *(Kök)türk Harfli Yazıtların İzinde*. Ankara: KaraM.
- ARAT, Reşit Rahmeti (1979). *Kutadgu Bilig III İndeks* (Haz. Kemal Eraslan-Osman F. Sertkaya-Nuri Yüce). İstanbul: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.
- ARIKOĞLU, Ekrem; KUULAR, Klara (2003). *Tuva Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- ASIMHAN, Canarbek (2014). *Kazak Türkçesinde Ses ve Anlam Değişikliğine Uğrayan Köktürk Yazıtlarına Ait Kelimeler*. Yüksek Lisans Tezi. Bışkek: KTMÜ
- AYDIN, Erhan (2014). "Külü Çor Yazıtının Eski Türkçenin Söz Varlığına Katkıları". *Türklük Bilimi Araştırmaları*, 35: 31-41.
- AYDIN, Erhan (2017). *Orhon Yazıtları: Köl Tegin, Bilge Kağan, Tonyukuk, Ongi, Küşi Çor*. İstanbul: Bilge.
- AYDIN, Erhan (2018). *Taşa Kazınan Tarih: Türklerin İlk Yazılı Belgeleri*. İstanbul: Kronik.
- CAFEROĞLU, Ahmet (2015). *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- CLAUSON, Gerhard (1972). *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish*. Oxford: The Clarendon Press.
- ERCİLASUN, Ahmet Bican; AKKOYUNLU, Ziyat (2014). *Kâşgarlı Mahmud Dîvânı Lugâti't-Türk - Giriş-Metin-Çevri-Notlar-Dizin*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- ERCİLASUN, Ahmet Bican (2016). *Türk Kağanlığı ve Türk Bengü Taşları*. İstanbul: Dergâh.
- ERDAL, Marcel (1991). *Old Turkic Word Formation, A Functional Approach to the Lexicon*. Vol. I, Wiesbaden: Otto-Harrassowitz.
- EREN, Hasan (1999). *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*. Ankara: Bizim Büro.

- ERĞİN, Muharrem (2011). *Orhun Abideleri*. İstanbul: Boğaziçi.
- Etimologičeskij slovar' tyurkskih yazıkov. Obşçetyurkskie i mejtyurkskie leksiçeskie osnovi na bukvi "K", "K'"* (1997). (Avtori slovarnıx statej L. S. Levitskaya, A. V. Dıbo, V. İ. Rassadin). Moskva: Rossiyskaya Akademiya Nauk Institut Yazıkoznaniya.
- Etimologičeskij slovar' tyurkskih yazıkov. Obşçetyurkskie i mejtyurkskie leksiçeskie osnovi na bukvi "K",* (2000). (Otvetstvennyy redaktör G. F. Blagova). Moskva: Rossiyskaya Akademiya Nauk Institut Yazıkoznaniya.
- GABAIN, Annemarie von (1988). *Eski Türkçenin Grameri* (Çev. Mehmet Akalın). Ankara: Türk Dil Kurumu.
- GÜLENSOY, Tüncer (2007). *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- İSAYEV S. (1996). *Qazaq ädebi tiliniñ tarihi (oquwlıq)*. Almatı: Ana tili.
- Kırgız Tilinin Sözdüğü I-II*. (2010). (Edt. Abdıldacan Akmataliyev). Bişkek: Avrasya.
- MAHMÜD BİN ÂLİ (2014). *Nehcü'l-Ferâdis, Uştmahlarning Açuq Yolu (Cennetlerin Açık Yolu)* (Tıpkıbasım ve Çeviri Yazı: Janos Eckmann; Yayımlayanlar: Semih Tezcan - Hamza Zülfikar; Dizin-Sözlük Aysu Ata). Ankara: Türk Dil Kurumu.
- MOLÇANOVA, O. T. (1979). *Toponimiçeskij Slovar' Gornogo Altaya*. Gorno-Altayskiy Nauçno-İssledovatel'skiy İnstitut İstorii, Yazıka i Literaturı.
- MURZAEV, E. D. (1984). *Slovar' Narodnih Geografiçeskih Terminov*. Moskva: Misl'.
- QALİYEV Ğ.; SARIBAYEV Ş. (1991). *Qazaq dialektologiyası*. Almatı: Ana Tili.
- Qazaq tiliniñ aymaqtıq sözdigi* (2005). (Edt. Tasmağambetov İ. N.). Almatı: Arıs.
- Qazaq Tiliniñ Tüsindirme Sözdigi* (2008). (Edt. T(elgoja) Januzaqov). Almatı: Dayk-Press.
- RÄSÄNEN, Martti (1969). *Versuch eines Etymologischen Wörterbuchs der Türkssprachen*, Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seurayay
- SEREBRENNIKOV, B. A.; GADJEVA, N. Z. (2011). *Türk Yazı Dillerinin Karşılaştırmalı Tarihi Grameri* (Çev. Tevfik Hacıyev - Mustafa Öner). Ankara: Türk Dil Kurumu.
- SEVORTYAN E. V. (1974). *Etimologičeskij slovar' tyurkskih yazıkov. (Obşçetyurkskie i mejtyurkskie osnovi na glasne)*. Moskva: Akademiya Nauk SSSR Institut Yazıkoznaniya.
- SEVORTYAN E. V. (1980). *Etimologičeskij slovar' tyurkskih yazıkov. Obşçetyurkskie i mejtyurkskie osnovi na bukvi "V", "G" i "D"*. Moskva: Akademiya Nauk SSSR Institut Yazıkoznaniya.
- Talat Tekin Makaleleri II-Tarihî Türk Yazı Dilleri* (2013). (Haz. Emine Yılmaz - Nurettin Demir). Ankara: Türk Dil Kurumu.
- TEKİN, Talat (2014). *Orhun Yazıtları*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- TEKİN, Tekin (2013). *İrk Bitig: Eski Uygurca Fal Kitabı*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- TOMANOV M. (1981). *Qazaq tiliniñ tarihi grammatikası: fonetika jäne morfolojiya*. Almatı: Mektep.
- TOPARLI, Recep; VURAL, Hanifi; KARAATLI, Recep (2014). *Kıpçak Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Türk Dil Kurumu, (1993). *Derleme Sözlüğü*, I. Cilt. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- USEEV, Nurdin (2011). *Yenisey Cazma Estelikleri I: Leksikası cana Tekster*. Bişkek: Turar.
- USER, Hatice Şirin (2010). *Köktürk ve Ötüken Uygur Kağanlığı Yazıtları; Söz Varlığı İncelemesi*. Konya: Kömen.
- Uzbek Tilining İzhohli Lugatı I-II* (1981). Moskva: Rustili Naşrieti.
- ÜNLÜ, Suat (2012). *Harezmi Altınordu Türkçesi Sözlüğü*. Konya: Eğitim.
- ÜNLÜ, Suat (2013). *Çağatay Türkçesi Sözlüğü*. Konya: Eğitim.